

ალექსანდრე ბოშიშვილი

თბილისის მელიქის სახელოს და ქრონოლოგიის შესახებ

XVI ს. შუახანებში თბილისის მოხელეებს შორის ჩნდება ახალი თანამდებობა, კერძოდ, ქალაქის მელიქის სახელო. ამ საკითხს ყურადღება ჯერ კიდევ პროფ. შოთა მესხიამ მიაქცია და ერთი მეტად საყურადღებო და მნიშვნელოვანი ნაშრომი – „ქალაქები და საქალაქო წყობილება ფეოდალურ საქართველოში (XVII-XVIII სს.)“ – მიუძღვნა. მან აღნიშნული საუკუნეების თბილისის სამოხელეო სტრუქტურა შეისწავლა და ნაშრომში ქალაქის სხვადასხვა მოხელეებს, მათ შორის, თბილისის მელიქს და მამასახლისს სათანადო ქვეთავი დაუთმო. ნაშრომმა საკითხის შესწავლისას დიდი დახმარება გაგვიწია. თუმცა შევეცდებით, რამდენიმე საკითხი და ქრონოლოგია დავაზუსტოთ.

მელიქი არაბული სიტყვაა და მფლობელს, გამგებელს, მეფეს ნიშნავს. ისლამამდე, მელიქი, ჰასანიდების და ლაჰამიდების არაბული სახელმწიფოს გამგებელი, სამხრეთ-აღმოსავლეთ არაბეთის ზოგიერთი ტომის და ცენტრალური არაბეთის ტომთა მეთაური იყო. ისლამის გავრცელების შემდეგ ტერმინ „მელიქს“ არაბები უპირატესად არამუსლიმი გამგებლების მიმართ (მონარქის მნიშვნელობით) იყენებდნენ. XIII-XVIII საუკუნეებში კავკასიაში ტერმინი „მელიქი“ ფეოდალთა ტიტულს და თანამდებობას აღნიშნავდა. აზერბაიჯანსა და სომხეთში მელიქები ნახევრად დამოუკიდებელი მფლობელები იყვნენ. მონღოლების დროს, მელიქებად ადგილობრივი ქრისტიანი ფეოდალები იწოდებოდნენ, შაჰ-აბას I-ის (1587-1629 წწ.) დროს კი – შაჰზე დამოკიდებული ფეოდალები.¹

მელიქის თანამდებობამ, კავკასიაში, განსაკუთრებით, გვიან შუა საუკუნეებში მოიკიდა ფეხი. ამ დროს, დღევანდელი აზერბაიჯანის და სომხეთის ტერიტორიაზე, რამდენიმე სამელიქო არსებობდა, რომელთაც შაჰის ხელი-

¹ იხ. ი. სურგულაძე. მელიქი. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (ქსე). ტ. VI. თბ. 1983, გვ. 558.

სუფლებისგან გარკვეული უფლებები ჰქონდათ მინიჭებული. საქართველოს ტერიტორიაზეც არსებობდა მედიქების რამდენიმე სახლი. რომლებიც, ასევე ირანის ხელშეწყობით გაჩნდა, თუმცა, შემდეგ დამკვიდრდა და საკმაოდ დიდ-ხანსაც არსებობდა.

ეს თანამდებობა საქართველოს სამოხელეო წყობაში მაჰმადიანური აღმოსავლეთის გავლენით, რომ იყო დამკვიდრებული, თვითონ თბილისის უკანასკნელ მედიქს დარჩია ბებუთაშვილსაც კარგად სცოდნია, იგი აღნიშნავს, რომ „მედიქობა აზიელთაგან არის დაწესებული“.² მაგრამ აღმოსავლეთის ქვეყნებისგან განსხვავებით, სადაც მედიქი, მეფეს ან მაღალ ხელისუფალს შეესაბამებოდა, საქართველოში და განსაკუთრებით ქალაქის სამოხელეო წყობაში, მანამდე არსებულ მოხელეს, მამასახლისს, შეესაბამებოდა. იგივე დარჩია ბებუთაშვილს თუ დავიმოწმებთ, „რაც სარგებლობა ტფილისის მედიქსა აქვს, აგრეთვე ეგოდენი სარგებლობა ტფილისის მამასახლისსა აქვს, და აგრეთვე, თანამდებობაცა. როდესაც უწინ მედიქი სხვა ყოფილა და მამასახლისი სხვა, შემოსავალი ცალ-ცალკე აულიათ“.³ ასე, რომ თბილისში, მანამდე არსებული მამასახლისის სახელოს გვერდით, რომელიც მოურავის მომდევნო ადგილზე იყო, გაჩნდა მედიქის სახელოც.⁴

მედიქი თბილისის მოხელეებს შორის პირველად 1552 წელს გამოჩნდა.

ლუარსაბ I-ის (1527-1556 წწ.) 1546 წლის სიგელში ჩამოთვლილია თბილისის ყველა მოხელე: ამირთამირა, მამასახლისი, ნაცვალი, მუშრები.⁵

² მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის. შესავალი წერილი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო შ. მესხიამ. ჟურნ.: „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“ (მსკი). ნაკვ. I(26). თბ. 1948, გვ. 95.

³ მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის, გვ. 94.

⁴ განსხვავებული ვითარებაა სომხეთში (ქვემო ქართლი), სადაც ადგილობრივი მედიქი საკმაოდ დიდი უფლებებით სარგებლობს. იგი მეფის მოხელე კი არ არის, არამედ თავადია და ირანის შაჰისგან მიღებული მხარდაჭერის გამო, ქართველ თავადებთან შედარებით უპირატეს მდგომარეობაშიც კი იმყოფება. მედიქის მამული „დაუწერელია“ მას განსაკუთრებული სტატუსი და შაჰისგან ბოძებული საგადასახადო პრივილეგიები აქვს (იხ. ვ. გაბაშვილი. ქართული ფეოდალური წყობილება XVI-XVII საუკუნეებში (შედარებითი შესწავლის ცდა). თბ. 1958, გვ. 295-296; ალ. ბოშიშვილი. გორულის წარწერაში მოხსენიებულ პირთა ვინაობის საკითხისთვის. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. I. თბ. 2011, გვ. 176-184); გორის მედიქიც ცოტა ხანს არსებობდა, იგი ყიზილბაშობის დროს (1735-1749 წწ.) ჩნდება და ირანელთა ბატონობის შესუსტებასთან ერთად, თანდათან ქრება. იხ. შ. მესხია ქალაქები და საქალაქო წყობილება ფეოდალურ საქართველოში (XVII-XVIII სს.). საისტორიო ძიებანი. ტ. II. თბ. 1983, გვ. 427-428.

⁵ მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის, გვ. 61.

მაგრამ არ ჩანს მელიქი. ხოლო იმავე მეფის 1552 წლის სიგელში კი უკვე მელიქიც ჩნდება: „ქალაქის მოურავო, მამასახლისო, მელიქო და ნაცვალო და სხვანო მოსაქმენო თქუენცა... დაუმტკიცეთ“ – ბრძანებდა ლუარსაბ მეფე.⁶ ამ საბუთებზე დაყრდნობით პროფ. შოთა მესხია მართებულად მიიჩნევს, რომ თბილისის მელიქის სახელო ლუარსაბ მეფის დროს, კერძოდ 1545–1552 წწ. შორის უნდა იყოს დაწესებული.⁷

ცვლილებები თბილისის სამოხელეო წყობაში ამით არ დამთავრებულა. მელიქი თბილისის მოხელეთა შორის მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს და თანდათან, მოურავის შემდეგ უპირველეს მოხელედ იქცევა. თუკი ლუარსაბ I-ის (1527-1556 წწ.) დროს თბილისის მამასახლისი იერარქიულად მელიქზე მაღლა იდგა, სიმონ I-ის (1556-1569; 1578-1600 წწ.) დროისათვის, კერძოდ, XVI საუკუნის 80-იანი წლებიდან, მელიქი თბილისის მოხელეთა შორის მეორე ადგილს იკავებს, მამასახლისი კი მესამე ადგილზე ინაცვლებს.⁸

პროფ. შოთა მესხიას არასწორად მიაჩნია მოსაზრება, რომ თითქოს „XVII-XVIII სს. ტფილისის მოქალაქე სომხებს ჰქონდათ ცალკე თავისი მმართველობა და მათ საქმეებს მართავდა მელიქი“. – იგი აღნიშნავს, რომ – მელიქის ხელისუფლება არ შეიძლება გაგებული იქნეს, როგორც სომეხ მოქალაქეთა ცალკე ხელისუფლება. XVII-XVIII საუკუნეებში მელიქი, მხოლოდ სომეხ მოქალაქეთა ხელისუფალი კი არ იყო, არამედ საერთოდ, ქალაქში მეფის მიერ დანიშნული მოხელე, რომელიც XVIII საუკუნიდან მაინც თანაბრად განაგებდა ქალაქის მოსახლეობის ყველა ეროვნების წარმომადგენელთა საქმეებს.⁹

ამ აზრის გასამყარებლად ჩვენ შეიძლება ისიც დავამატოთ, რომ მელიქები ხშირად, ჯერ ქალაქის სხვა სახელოებს ფლობენ (მამასახლისი, ნაცვალი) და მერე ხდებიან მელიქები. მაგ. მელიქი გიორგი, მელიქი აშხარბეგი მელიქობამდე მამასახლისები იყვნენ, ხოლო მელიქი შერმაზან ივანგულაშვილი დაწინაურებამდე ქალაქის ნაცვალი იყო¹⁰. ჩვენამდე მოღწეულ არცერთ საბუთში არ ჩანს, რომ მეფე, თანამდებობაზე დასანიშნავად, ეროვნების მიხედვით არჩევდეს კინძეს.

⁶ ს. კაკაბაძე. ისტორიული საბუთები. ტ. III. თბ. 1913, გვ. 41.

⁷ შ. მესხია. ქალაქები და საქალაქო წყობილება, გვ. 426.

⁸ შ. მესხია. ქალაქები და საქალაქო წყობილება, გვ. 427.

⁹ შ. მესხია. ქალაქები და საქალაქო წყობილება, გვ. 431.

¹⁰ იხ. დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის XVI-XIX სს. შეადგ. ნ. ბერძენიშვილი და მ. ბერძენიშვილი. წ. I. თბ. 1962, გვ. 19-24, 38-53, 95-96.

მელიქს და მამასახლისს მეფე ქალაქის მოსახლეობის ზედაფენებიდან, ან მსხვილი ვაჭრების წრიდან ირჩევდა და ისე ნიშნავდა თანამდებობაზე. მამასახლისების და მელიქების მოვალეობაში შედიოდა: ქალაქში ღუქნის, სახლის თუ სხვა „მამულის“ ყიდვა-გაყიდვის დამოწმება, ქალაქში რაც გაიყიდებოდა „ნასყიდობის წიგნზე“ მელიქის, მამასახლისის, მელიქ-მამასახლისის დამოწმება აუცილებელი იყო. მათ მოვალეობაში იყო აგრეთვე ვაჭრობაზე წესრიგი, ქალაქში საქონელზე ნიხრის დაწესება, „ვაჭრის მსუბუქი სამართალი“ და სხვ.

თბილისის მელიქი და შემდგომში მელიქ-მამასახლისის მთლიანად მეფეზე იყო დამოკიდებული. ამ უკანასკნელს შეეძლო იგი თანამდებობიდან გადაეყენებინა ან დაესაჯა. როგორც ჩანს, მეფე ამ უფლებას ხშირად იყენებდა კიდევ.

XVI საუკუნის მეორე ნახევარში, 1573 წელს, ერთი ნასყიდობის წიგნის მოწმეა ვინმე მელიქი მირიმანი.¹¹ შეიძლება იგივე მირიმანი იყოს სომხითის პირველი მელიქი, რომელსაც შაჰ აბასმა, XVI საუკუნის ბოლოს და XVII საუკუნის დასაწყისში, მელიქის სახელო და ქვემო ქართლში მამული მემკვიდრეობით უბოძა. სწორედ ამ მირიმანიდან უნდა მოდიოდეს სომხითის მელიქების, იგივე მირიმანიძეების საგვარეულო. მირიმანს რამდენიმე ვაჟი ჰყავდა, ერთ-ერთს, ყორხმაზს ჰყავდა ექვსი ვაჟი,¹² რომელთაგან ერთმა შტომ, მემკვიდრეობით მიიღო სომხითის მელიქობა, მეორემ ირანში მაღალ სამოხელეო თანამდებობებს მიაღწია, მესამემ ქვემო ქართლში სათავე დაუდო ახალ საგვარეულოს, ხოლო თბილისში დარჩენილმა შტომ შეინარჩუნა ქალაქის მელიქის თანამდებობა. როგორც ჩანს თბილისის მელიქი ასლანი მელიქ მირიმანის შვილიშვილია. ასლანი მელიქ-მამასახლისადაც მოიხსენიება,¹³ 1592 წელს მეფე სვიმონ I-მა ქალაქის მელიქს და მამასახლისს ასლანს შეუთვალა, რომ მეფის მოხელეებს თევზის, ხილის, პურისა და ღვინის საკათალიკოსო ბაჟზე ხელი აეღოთ.¹⁴

¹¹ სცსა. ფ. 1450-18/78; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. XI-XVII სს. ისტორიული საბუთების მიხედვით. მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს: ა. ბაქრაძემ, ლ. რატიანმა და გ. ოთხმეზურმა. ტომი შეადგინეს დ. კლდიაშვილმა და მ. სურგულაძემ. ტ. III. თბ. 2004, გვ. 180.

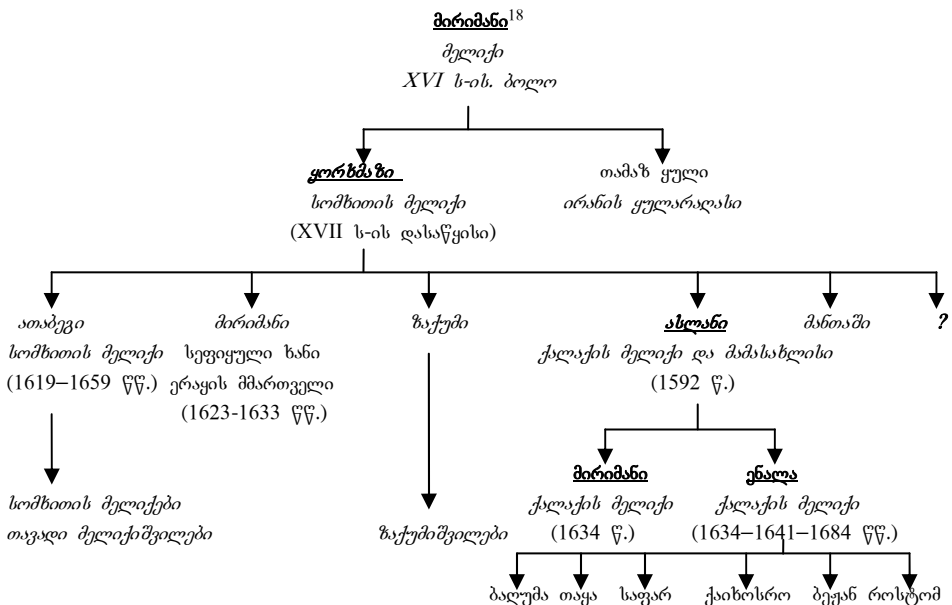
¹² ყორხმაზის და მისი შვილების შესახებ ვრცლად იხ. აღ. ბოშიშვილი. გორულის წარწერაში მოხსენიებულ პირთა ვინაობის საკითხისთვის, გვ. 176-184.

¹³ პროფ. შ. მესხია ვარაუდობს, რომ სახელო 1725 წლამდე არ გაერთიანებულა, მაგრამ რამდენიმე უფრო ადრეული დოკუმენტით დასტურდება სახელოს ერთი კაცის ხელში თავმოყრა.

¹⁴ სცსა. 1448-3371; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. XI-XVII სს. ისტორიული საბუთების მიხედვით. გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა. ტ. I. თბ. 1991, გვ. 189.

შემდეგ, XVII საუკუნის დასაწყისის წყაროებში, ქალაქის მელიქად (პირველად – 1634 წ.) ეწაღა მირიმანაშვილი მოიხსენიება.¹⁵ ერთხანს ქალაქის მელიქი იყო, ასევე მისი ძმა მირიმანიც.¹⁶ ორივე ძმა, საბუთების მიხედვით მირიმანაშვილები არიან. თუ XVI ს. II ნახევარში მოხსენიებულ მელიქ მირიმანს ეწაღას წინაპრად ჩავთვლით, გამოდის რომ ეწაღამ სწორედ მისგან მიიღო გვარი მირიმანაშვილი და ქალაქის მელიქის სახელი. თბილისის მელიქ ეწაღას და სომხითის მელიქების, ერთი საგვარეულოდ ვარაუდის გასამყარებლად, ისიც შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ეწაღას ერთ-ერთ ძმას, მირიმანი, სავარაუდოდ, სახელოვანი ბიძის¹⁷ და დიდი პაპის სახელი ჰქვია.

სომხითის მელიქების და მელიქ ეწაღას გენეალოგია

¹⁵ შ. მესხია. ქალაქები და საქალაქო წყობილება, გვ. 429; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. ტ. III, გვ. 181.

¹⁶ ეწაღას ძმები: მამუკა, მირიმანა, ბაინდურა, სოღადა, ბაღუმა, ამირჯანა, მირაქა. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. ტ. III, გვ. 181-183.

¹⁷ მირიმანის, იგივე სეფიყული ხანის შესახებ ვრცლად იხ. პიროტაკე მადეა. ქართველები სეფიანთა ირანში. ღუდამთა ოთხი ოჯახის ეთნოლოგიური წარმომადგენლობა. თბ. 2008, გვ. 42-44.

¹⁸ გენეალოგიაში წარმოდგენილია მხოლოდ რამდენიმე ძირითადი ხაზი.

XVII საუკუნის საბუთების მიხედვით, მელიქები (ენალა – 1634-1673 წწ.; მირიმაზა – 1634 წ.; ბებუთა – 1661 წ.; შერმაზან ივანგულაშვილი 1667-1672 წწ.; ავთანდილი 1678-1696 წწ.; ქაიხოსრო – 1683-1693 წწ.), ერთმანეთს ხშირად ენაცვლებიან.

XVII საუკუნეში პოლიტიკური სიტუაცია სწრაფად იცვლებოდა, შესაძლოა, ესარგებლა რომელიმე პიროვნებას და ირანის მოხელეების დახმარებით თბილისის სამოხელეო წყობაში ხელმეორედ დაწინაურებულიყო, მაგრამ ესეც საეჭვო ჩანს, რადგან მსგავსი სიტუაციაა თითქმის მთელი XVII საუკუნის განმავლობაში. როგორც ჩანს, ერთდროულად და ერთმანეთის პარალელურად ქალაქში რამდენიმე მელიქი იყო. სხვა შემთხვევაში მელიქის ასეთი ხშირი ცვლილება ვერაფრით აიხსნება. ჩვენამდე მოაღწია რამდენიმე საბუთი, რომლებშიც ერთად ორი მელიქი მოიხსენიება.

მაგ. 1672 წლის ნასყიდობის წიგნს ამოწმებენ მელიქი ენალა და მელიქი შერმაზანი.¹⁹ 1696 წ. 26 სექტემბრის ნასყიდობის წიგნსაც მელიქი ავთანდილი და მელიქი ყაზანთ ავთანდილი ამოწმებენ.²⁰

ავთანდილის, ყაზანთ ავთანდილის და ენალას პარალელურად, ბიძინა სოლადაშვილის მიერ ელიზბარ სოლადაშვილისთვის მიცემული მამულისა და გლეხების ნასყიდობის წიგნში, რომელიც 1661 წლის 16 აპრილს არის გაცემული, მოწმეებს შორის, სხვებთან ერთად, ქალაქის მელიქი და მამასახლისი ბეჰბუდაც მოიხსენიება.²¹ ბეჰბუდა, იგივე ბებუთა, მესამე მელიქია იმავე ხანებში, იგი მხოლოდ ამ ერთი საბუთით ჩანს მელიქის თანამდებობაზე.

ბებუთას მეტად საინტერესო ბიოგრაფია აქვს, როგორც წყაროებიდან ჩანს, თავდაპირველად იგი ხოჯა იყო და მისი დაწინაურება როსტომ ხანის (1633-1658 წწ.) დროს მოხდა. თბილისის გარეუბანში მამულები მიიღო.²² სხვადასხვა დროს ეკავა ზარაფის, შემდეგ ზარაფთუხუცესის, 1646-1661 წლებში მამასახლისის სახელოები.²³ მან ბებუთაშვილების ძლიერ ფეოდალურ საგვარეულოს დაუდო სათავე. მოგვიანებით ბებუთაშვილებმა, მელიქის და მამასახლისის სახელის გაერთიანება საბოლოოდ დააკანონეს და მელიქ-

¹⁹ დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის, გვ. 29.

²⁰ დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის, გვ. 56.

²¹ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. ტ. I, გვ. 541; ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც). Sd-751.

²² ბებუთას როსტომმა დღევანდელი ავლაბარიც უბოძა და ტოპონიმი „ხოჯევან-ქიცი“ სწორედ მის სახელს უკავშირდება. ბებუთას მამულები ჰქონდა ქალაქის სხვა მხარესაც – დღევანდელი გმირთა მოედნის ტერიტორია. პირველი ხიდი, მდინარე ვერეხე, ზოოპარკის მიდამოებში, სწორედ მან გადაადო.

²³ ხეც. Hd. 14911; Sd. 751; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. ტ. I, გვ. 541.

მამასახლისობა თავისთვის სამემკვიდრო თანამდებობადაც აქციეს, ამასთან, თავისი გვარის – ბებუთაშვილის – თავადის ხარისხში აყვანაც მოახერხეს.²⁴

ბებუთას შემდეგ, ქალაქის მელიქად შერმაზან ივანგულაშვილი მოიხსენიება. 1667 წელს ქართლის მეფე ვახტანგ V შაჰნავაზმა (1658-1675 წწ.), შერმაზან ივანგულაშვილს,²⁵ ქალაქის მელიქობის და სარგოს წყალობა განუახლა და „მტკიცე სიგელით“ დაუმტკიცა.²⁶ მაგრამ, მალე, 1672 წელს თბილისის მელიქი ისევ ენალაა.²⁷

1679-1686 წლების საბუთებით მელიქად ავთანდილი ჩანს.²⁸ 1689 წლის საბუთის მიხედვით, ისევ ენალაა მელიქი, ხოლო 1696 წლის საბუთით ისევ ავთანდილი. იმავე პერიოდში რამდენიმე ნასყიდობის დოკუმენტს ამოწმებს მელიქი ქაიხოსრო.²⁹ 1699 წელს ჩანს მელიქი შერმაზანიც.³⁰ იმავე წელს ჩნდება მელიქი – მანუჩარი, 1699 წლიდან 1711 წლამდე – მელიქ გიორგის დამოწმებები გვხვდება საბუთებზე.³¹

1712 წელს თბილისის მელიქად, ბებუთაშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენელი აშხარბეგი დაინიშნა, მანამდე, იგი ქალაქის მამასახლისი იყო.³² აშხარბეგთან ერთად 1712-1713 წლებში, მელიქის თანამდებობა ვინმე ზურაბს ჰქონდა. 1715-1718 წლებში აშხარბეგი მარტო ჩანს ამ თანამდებობაზე, შემდეგ, ერთხანს 1719-1721 წლებში – ასლამაზია.

1725 წელს მელიქი ოსეფაა,³³ თუმცა იმავე წელს – აშხარბეგ ბებუთაშვილი იღებს ამ სახელოს და იგი ერთადერთი მელიქია ქალაქში, ამასთან, მალევე, საბოლოოდ აერთიანებს მელიქის და მამასახლისის თანამდებობას.³⁴ აშხარბეგი 1735 წელს „ურუმებმა მოჰკლეს“.³⁵ აშხარბეგის შემდეგ მელიქ-

²⁴ ბებუთაშვილებს თავადობა ერეკლე II-მ 1783 წელს უბოძა. იხ. იოანე ბაგრატიონი. შემოკლებით აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა. რედაქტორი და გამომცემელი ზ. კაცელაშვილი. თბ. 1997, გვ. 38.

²⁵ ჰყავს მამა ყარახანი და შვილები ფარსადანი და ნაზარი: პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. XI-XVII სს. ისტორიული საბუთების მიხედვით. გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ. ტ. II. თბ. 1993, გვ. 392.

²⁶ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. ტ. II, გვ. 392.

²⁷ დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის, გვ.

²⁸ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. ტ. I, გვ. 81.

²⁹ დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის, გვ. 36, 39, 46-48, 50.

³⁰ დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის, გვ. 58.

³¹ ჰყავს შვილი ქაიხოსრო, ძმა ბეჟანი: პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. ტ. I, გვ. 657.

³² დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის, გვ. 95, 96.

³³ შ. მესხია. ქალაქები და საქალაქო წყობილება, გვ. 429.

³⁴ შ. მესხია. ქალაქები და საქალაქო წყობილება, გვ. 429.

³⁵ საქართველოს ისტორიის ქრონიკები XVII-XIX სს. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები და განმარტებები დაურთო ა. იოსელიანმა. თბ. 1980.

მამასახლისი მისი ძე, ალა გახდა, რომელსაც პაპუნა ორბელიანის სიტყვებით, „შესწამეს ღალატი“. ალა ერეკლე II-მ (1745-1798 წწ.) შეიპყრო და დააპატიმრა.³⁶ თანამდებობა ორად გაიყო. ანტონი მელიქად, ხოლო საჰაკი მამასახლისად დაინიშნა. ანტონის შემდეგ, 1751 წლიდან საჰაკი მელიქი ხდება.

ალა ბებუთაშვილმა 1760 წელს ერეკლე მეფესთან შერიგება მოახერხა და ძველი მდგომარეობაც დაიბრუნა. მისი გარდაცვლების შემდეგ (1770 წ.), მელიქ-მამასახლისი ავეტიქ ალას ძეა, ხოლო 1795 წლიდან რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებამდე (1801 წ.) – მელიქ-მამასახლისის თანამდებობა დარჩია ავეტიქას ძე ბებუთაშვილს უკავია,³⁷ რომელიც თავისი გაზრდილი მამულების გამო დიდ მემამულედ იყო გადაქცეული და მისი სამფლობელოც უკვე სათავადოს წააგავდა.

ამრიგად, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ თბილისის მელიქები, ამ სახელის არსებობის მანძილზე, მთლიანად მეფის ბრძანებების და სურვილების შემსრულებლები იყვნენ. სახელის, ხან მემკვიდრეობით და ხანაც დამსახურების მიხედვით იღებდნენ ქალაქის მოსახლეობის ზედაფენების წარმომადგენლები, განურჩევლად მათი ეროვნული წარმომადგებლობისა. რატომ უნდა არანაირად არ შეიძლება მამასახლისის ქართულად, ხოლო მელიქის სომხურ თანამდებობებად გამიჯვნა, რადგან, როგორც ერთ ისე მეორე თანამდებობას უმეტესად დამსახურების მიხედვით ორივე ეროვნების წარმომადგენლები იკავებდნენ.

ნაშრომის ბოლოს წარმოდგენილია ქართულ საისტორიო საბუთებში დაცული მონაცემების მიხედვით დადგენილი თბილისის მელიქების ქრონოლოგია.

³⁶ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა. თბ. 1981.

³⁷ შ. მესხია. ქალაქები და საქალაქო წყობილება, გვ. 429-430.

თბილისის მელიქები და მელიქ-მამასახლისები:

მირიმანი* – მელიქი - 1573**

ასლანი [მირიმანაშვილი] – ქალაქის მელიქი და მამასახლისი -1592

ენალა მირიმანაშვილი – ქალაქის მელიქი 1634–1673 წწ.

მირიმანა მირიმანაშვილი – მელიქი 1634 წ.

ბებუთა – ქალაქის მელიქი და მამასახლისი 1661 წ.

შერმაზან ივანგულაშვილი – მელიქი 1667–1672 წწ.

ავთანდილი – მელიქი 1679–1696 წწ.

ქაიხოსრო – მელიქი 1683-1693 წწ.

მანუჩარი – მელიქი 1699 წ.

გიორგი – მელიქი 1699-1711 წწ.

აშხარბეგ ბებუთაშვილი – მელიქი 1712-1725 წწ.; მელიქ-მამასახლისი 1725-1735 წწ.

ზურაბი – მელიქი 1712-1713 წწ.

ასლამაზი – მელიქი 1719-1721 წწ.

ოსეფა – მელიქი 1725 წ.

ალა აშხარბეგის ძე ბებუთაშვილი – მელიქ-მამასახლისი 1735-1747 წწ.

მეღიქ-მამასახლისი და ქალაქის ნაცვალი 1760-1768 წწ.

ანტონი – მელიქი 1747-1751 წწ.

საჰაკა – მელიქი 1751-1760 წწ.

ავეტიქა აღას ძე ბებუთაშვილი – მელიქ-მამასახლისი 1770-1795 წწ.

დარჩია ავეტიქას ძე ბებუთაშვილი – მელიქ-მამასახლისი 1795-1801 წწ.

* მირიმანზე პირდაპირი მინიშნება არ გვაქვს, რომ ქალაქის მელიქი იყო, მხოლოდ შეიძლება, რომ ვივარაუდოთ, რადგან მისი შთამომავლები – ასლანი, ენალა და მირიმანი, სწორედ ქალაქის მელიქები არიან.

** მოცემულია მხოლოდ მეღიქებად მოხსენიების თარიღები.

Alexander Boshishvili

ABOUT CHRONOLOGY AND OFFICE OF TBILISI MELIK

Summary

The late in the middle ages office of Melik was established in Caucasus. Several Melikdoms emerged in contemporary territories of Armenia and Azerbaijan. In Georgia at the region of Kvemo Kartli, also in Tbilisi and Gori several Melikdoms existed. Everywhere, in Iranian Empire, Shah has granted some privileges to Meliks.

The office of Melik was created concerning to Muslim – Eastern influence. The last Melik of Tbilisi – Melik Darchia Bebutasvili outlined this peculiar moment in his writings: “Office of Melik is established by Asians”. In the Eastern countries title of Melik was used to denote the king or the highest sovereign of the country. In Georgia, especially in the urban administration, Melik was equal to Georgian – Mamasakhlisi. Both of those offices – Mamasakhlisi and Melik were appointed by king from the high class citizens or rich merchants of the city. Duties of Mamasakhlisi and Melik were as following: buying and selling of public houses, buildings and other properties of the city, as well as their official indication. Everything that was commercialized should have been stamped by Melik or Mamasakhlisi (later those offices were combined into one position of Melik-Mamasakhlisi) Their duties were also to establish order in commercial deals and to regulate the prices on goods, solving the problems concerning the business deals and many more.

Because of similarities in the urban administration system, offices of Melik and Mamasakhlisi were occupied by one person and from 1725 the single, unified office of Melik-Mamasakhlisi was created. Melik of Tbilisi and later Melik-Mamasakhlisi were totally under the dependence of king. The latter had authority to dismiss or to punish the officeholder of Melik-Mamasakhlisi. As far as we see from the sources king had used this right very often.

Below we have presented the chronology of Meliks of Tbilisi according to historical datum preserved in Georgian charters.

List of Meliks and Melik-Mamasakhlisi of Tbilisi

Miriman – Melik (1573)

Aslan [Mirimanashvili] – Melik and Mamasakhlisi (1592)

Enala Mirimanashvili – Melik (1634-1666)

Miriman Mirimanashvili – Melik (1634)

Bebuta – Melik-Mamasakhlisi (1661)

Shermazan Ivangulashvili – Melik (1667-1672)

Avtandil – Melik (1679-1696)

Qaikhosro – Melik (1683-1693)

Manuchar – Melik (1699)

Giorgi – Melik (1699-1711)

Ashkharbeg Bebutashvili – Melik (1712-1725); Melik-Mamasakhlisi (1725-1735)

Zurab – Melik (1712-1713)

Aslamaz – Melik (1719-1721)

Osepha – Melik (1725)

Agha, son of Ashkharbeg Bebutashvili – Melik-Mamasakhlisi (1735-1747); Melik-Mamasakhlisi and Natsvali (1760-1768)

Anton – Melik (1747-1751)

Sahak – Melik (1751-1760)

Avetik, son of Agha Bebutashvili – Melik-Mamasakhlisi (1770-1795)

Darchia, son of Avetik Bebutashvili – Melik-Mamasakhlisi (1795-1801)